

УДК 343.3/.7

DOI [https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-2\(39\)-5](https://doi.org/10.32782/2304-1587/2024-26-2(39)-5)

ЗАБРУДНЕННЯ АБО ІНША ЗМІНА ПРИРОДНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ У СИСТЕМІ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 241 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Омельченко Олексій Іванович

аспірант,

Київський університет інтелектуальної власності та права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1649-9260>

У статті досліджено питання об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 Кримінального кодексу України «Забруднення атмосферного повітря». Проаналізовано терміни «забруднення атмосферного повітря» та «інша зміна природних властивостей атмосферного повітря». На підставі аналізу наукових досліджень, чинного законодавства у сфері охорони атмосферного повітря та вироків судів України за 2013–2023 роки обґрунтовано, що забруднення та іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря слід відносити до діяння і до первинних суспільно небезпечних наслідків.

Забрудненню та іншій зміні природних властивостей атмосферного повітря обов'язково повинно передувати порушення спеціальних правил. Внаслідок порушення спеціальні правила відбувається забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 241 Кримінального кодексу України «Забруднення атмосферного повітря» включає: порушення спеціальних правил – забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря – створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря – первинні суспільно небезпечні наслідки порушення спеціальних правил. Похідним суспільно небезпечним наслідком виступає створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Дане кримінальне правопорушення є закінченим з моменту створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

З огляду на бланкетний характер диспозиції ст. 241 Кримінального кодексу України при визначенні забруднення атмосферного повітря потрібно використовувати положення ст. 1 Закону України «Про охорону атмосферного повітря».

Ключові слова: забруднення атмосферного повітря, інша зміна природних властивостей атмосферного повітря; суспільно небезпечні наслідки; об'єктивна сторона кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність.

Omelchenko Oleksiy. Pollution or other changes in the natural properties of atmospheric air in the system of signs of the objective side of a criminal offense, provided for in Art. 241 of the Criminal Code of Ukraine

The article examines the issue of the objective side of the criminal offense provided for in Art. 241 of the Criminal Code of Ukraine "Atmospheric air pollution". The terms "atmospheric air pollution" and "other changes in the natural properties of atmospheric air" were analyzed. On the basis of the analysis of scientific research, current legislation in the field of atmospheric air protection and judgments of the courts of Ukraine for the years 2013–2023, it is substantiated that pollution and other changes in the natural properties of atmospheric air should be attributed to the act and primary socially dangerous consequences.

Pollution and other changes in the natural properties of atmospheric air must necessarily be preceded by a violation of special rules. Violation of special rules results in pollution or other changes in the natural properties of atmospheric air with substances, waste or other materials of industrial or other production harmful to human life, health or the environment.

The objective side of the criminal offense provided for in Part 1 of Art. 241 of the Criminal Code of Ukraine "Atmospheric air pollution" includes: violation of special rules – pollution or other change of natural properties of atmospheric air – creation of danger to life, health of people or the environment.

Pollution or other changes in the natural properties of atmospheric air are the primary socially dangerous consequences of violating special rules. A derivative socially dangerous consequence is the creation of a danger to life, health of people or the environment. This criminal offense is completed from the moment of creating a danger to life, health of people or the environment.

Given the blanket nature of the disposition of Art. 241 of the Criminal Code of Ukraine, in case of determined air pollution, it is necessary to use the provisions of Art. 1 of the Law of Ukraine "On Atmospheric Air Protection".

Key words: atmospheric air pollution, other changes in the natural properties of atmospheric air; socially dangerous consequences; the objective side of the criminal offense, criminal liability.

Вступ. Протягом останніх 10 років відбувається значне погіршення стану атмосферного повітря. Відповідно до статистичної інформації Генеральної прокуратури України, що міститься в Єдиних звітах про кримінальні правопорушення за 2013–2020 р., середньорічний показник реєстрації кримінальних правопорушень, передбачених ст. 241 Кримінального кодексу України (КК України) «Забруднення атмосферного повітря» за 2013–2020 роки дорівнює 66 посягань. Щорічні показники: 2013 р. – 34, 2014 р. – 31, 2015 р. – 51, 2016 р. – 96, 2017 р. – 70, 2018 р. – 90, 2019 р. – 86, 2020 р. – 70. Тобто, спостерігається значне зростання рівня забруднення атмосферного повітря більш ніж в 2 рази [1, с. 252]. Станом на травень 2023 року в результаті бойових дій у атмосферне повітря потрапило близько 1,2 мільйона тонн забруднюючих речовин, включаючи 430 тисяч тонн оксиду вуглецю, 700 тисяч тонн пилу та 40 тисяч тонн неметанових легких органічних сполук, а також значна кількість важких металів та інших шкідливих речовин [2].

Відповідно до оприлюднених Верховним Судом відомостей про кількість осіб, засуджених місцевими загальними судами за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля у 2014–2023 рр., за вироками, що набрали законної сили, за ст. 241 КК «Забруднення атмосферного повітря» засуджено лише 5 осіб: 2014 р. – 2 особи, 2017 р. – 2 особи, 2023 р. – 1 особу [3].

Обов'язковим елементом протидії забрудненню атмосферного повітря є кримінальна відповідальність за вчинення подібних діянь. Суспільна небезпека забруднення атмосферного повітря (ст. 241 КК України) не викликає жодних сумнівів, проте незадовільний його стан викликаний, як порушенням вимог природоохоронного законодавства, так і неналежним рівнем його кримінально-правової охорони.

Тому досить актуальним є питання дослідження кримінально-правової охорони атмосферного повітря.

Матеріали та методи. Проблеми кримінальної відповідальності за забруднення атмосферного повітря розглядались у працях українських вчених, зокрема: С.Б. Гавриша, О.О. Дудорова, Т.В. Корнякової, В.В. Локтіонової, В.К. Матвійчука, І.І. Митрофанова, Р.П. Олійничука, І.О. Харь, Н.С. Шевченко. Однак, незважаючи на доволі значні наукові здобутки науковців у сфері охорони атмосферного повітря від забруднення, окремі аспекти кримінально-правової охорони атмосферного повітря, зокрема питання суспільно небезпечних наслідків забруднення атмосферного повітря, все ще малодосліджені та спірні, особливо у їхньому практичному аспекті. Мета дослідження полягає у з'ясуванні змісту термінів «забруднення» та «інша зміна природних властивостей атмосферного повітря» та їх місця у системі ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України.

Результати. Ч.1 ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря» передбачено кримінальну відповідальність за забруднення або іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля [4].

Забруднення атмосферного повітря в юридичній літературі розглядають по-різному:

- 1) надходження в атмосферне повітря або утворення у ньому шкідливих (забруднюючих) речовин у концентраціях, які перевищують встановлені державою екологічні нормативи [5, с. 237];
- 2) привнесення в його склад або утворення в ньому забруднюючих речовин у концентрації, яка перевищує нормативи якості та рівні природного вмісту [6, с. 423];
- 3) перевищення встановлених норм, правил, вимог щодо охорони атмосферного повітря від забруднення, шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів внаслідок діяльності джерел таких викидів або нездійснення певних заходів щодо запобігання шкідливого впливу на атмосферне повітря, його охорони та використання [7, с. 425];
- 4) рідкі й тверді часточки та газуваті речовини, що надходять в атмосферу внаслідок побутової та промислової діяльності людей, а також фізіологічного життя людей і тварин у понаднормовій кількості. І взагалі, забрудненістю атмосфери називають несприятливі зміни стану атмосферного повітря, цілком або частково зумовлені діяльністю людини, які безпосередньо чи опосередковано впливають на розподіл енергії, що надходить, рівні радіації, фізико-хімічні властивості атмосфери та умови існування живих організмів [8, с. 195–196].

Найбільш широке та узагальнене визначення забруднення атмосферного повітря сформувала І.О. Харь, під яким розуміється протиправне насичення атмосферного повітря, як правило, для нього не характерними фізичними, хімічними або біологічними агентами або перевищення внаслідок людської протиправної діяльності на конкретний момент природного рівня (в межах крайніх коливань) концентрацій, викидів, впливів, перелічених агентів у атмосферному повітрі (що змінює природні властивості та склад атмосферного повітря), що справляють шкідливий вплив на людину, флору і фауну, або тягнуть за собою часткову або повну непридатність цього природного об'єкта для використання [9, с. 23].

Великий тлумачний словник української мови забруднення тлумачить, як: 1) дію за значенням забруднити; 2) насичення природного об'єкта (атмосфери, води, земель і т. ін.) речовинами, що порушують його

природний стан [10, с. 377]. Насичення – це: 1) дія і стан за значенням наситити і насититися; 2) стан об'єкта, системи, людини, за якого їх характеристики досягають граничних значень [10, с. 735]. Забруднення атмосфери – зміна вмісту атмосфери в результаті наявності в ній домішок, що спричиняє загрозу здоров'ю людей, нанесення шкоди живим ресурсам, екосистемам та матеріальним цінностям [10, с. 377]. Тобто, Великий тлумачний словник української мови трактує «забруднення» як дію і стан системи, за якого її характеристики досягають граничних значень.

Відповідно до ч. 1 ст. 241 КК України кримінально-караним є не будь-яке забруднення атмосферного повітря, а лише змінення його складу і властивостей шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

З огляду на бланкетний характер диспозиції ст. 241 КК при визначенні забруднення атмосферного повітря потрібно використовувати положення Закону України «Про охорону атмосферного повітря». Ст. 1 даного Закону визначає, що забруднення атмосферного повітря – змінення складу і властивостей атмосферного повітря в результаті надходження або утворення в ньому фізичних, біологічних факторів і (або) хімічних сполук, що можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища [11].

Слід відмітити, що при визначенні забруднення атмосферного повітря потрібно виходити не лише з факту надходження у повітря забруднюючих речовин, а основною ознакою є несприятливий вплив на рослини, тварини, здоров'я людини. Тобто забруднення атмосферного повітря слід розглядати як наслідок і шкоду довкіллю. Це відповідає і нормативному визначенню забруднення атмосферного повітря, закріпленого у ст. 1 Закону України «Про охорону атмосферного повітря».

Джерелами забруднення атмосферного повітря можуть бути підприємства, окремі цехи, агрегати без забезпечення заходів для очищення промислових, сільськогосподарських відходів, теплові, енергетичні установки, автомобільний транспорт і т. д. [6, с. 423].

Що стосується іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря, передбаченої у ст. 241 КК України, то можна виділити наступні визначення цього поняття:

1) фізичні, хімічні, біологічні, радіаційні зміни атмосферного повітря, які впливають на його прозорість, наявність і концентрацію озону, шумові, електромагнітні та інші показники, які перевищують встановлені екологічні та санітарно-гігієнічні нормативи шкідливого впливу на довкілля, створюють небезпеку для життя, здоров'я людини, стану рослинного та тваринного світу, екологічної діяльності, генофонду людини, рослин і тварин. Це негативне відхилення від існуючого в певному регіоні (районі) стану атмосферного повітря (наприклад, збільшення частки вуглекислого газу, зміна концентрації озону тощо) [6, с. 423];

2) негативне відхилення від оптимального стану атмосферного повітря в частині його фізичних, хімічних та біологічних властивостей, що негативним чином впливає на здоров'я людини і довкілля, зокрема на клімат і погоду [5, с. 237];

3) зміна температурних, енергетичних, хвильових, радіаційних та інших фізичних властивостей атмосферного повітря в результаті шкідливого впливу на нього шуму, вібрації, іонізуючого випромінювання [8, с. 196];

4) будь-який шкідливий вплив на атмосферне повітря, а так само на озоновий шар, накопичення будь-яких речовин, що призводить до його забруднення, може негативно змінювати клімат та негативно впливати на здоров'я людей та довкілля [7, с. 426];

5) діяння, що супроводжується умисним або необережним шкідливим фізичним впливом на атмосферне повітря, тобто шкідливим фізичним впливом шумів, вібрації, іонізуючого опромінювання, температурою й інших фізичних факторів, що змінюють температурні, енергетичні, хвильові, радіаційні та інші фізичні властивості атмосферного повітря, що створює небезпеку для життя, здоров'я чи для довкілля або спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки [9, с. 32].

Зазначені визначення іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря зводяться до фізичних, хімічних та біологічних змін властивостей атмосферного повітря і практично не відрізняються від забруднення атмосферного повітря. Тому слушною є пропозиція І.О. Харь, що інша зміна природних властивостей атмосферного повітря є не чим іншим, як складовою забруднення атмосферного повітря [9, с. 138]. О.О. Дудоров і Є.О. Письменський, підтримуючи пропозицію І.О. Харь, вважають, однак, що задля забезпечення інформативності кримінального закону окрему (альтернативну) вказівку на іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря у диспозиції ч. 1 ст. 241 КК варто зберегти, водночас змінивши останню таким чином, щоб кримінальним правопорушенням відповідне діяння визнавалось не через насичення атмосферного повітря речовинами і матеріалами, зазначеними у цій кримінально-правовій нормі [12, с. 56].

Слід також відмітити, що отруєння повітря (найбільш небезпечна стадія його забруднення) є формою екоциду (ст. 441 КК України).

В юридичній літературі по-різному визнається місце забруднення та іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря у системі ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України. О.О. Дудоров, Р.П. Олійничук відмічають, що забруднення та інша зміна природних властивостей є одночасно і діянням, і суспільно небезпечними наслідками [5, с. 237; 13, с. 360;]. В.К. Матвійчук і І.О. Харь обґрунтовують, що поняття «забруднення атмосферного повітря» та «інша зміна природних властивостей атмосферного повітря», означені в диспозиції ст. 241 КК України, асоціюються з обов'язковими ознаками об'єктивної сторони названого складу кримінального правопорушення: дією або бездіяльністю... Забруднення – це діяння людини (тобто дія або бездіяльність), а не наслідок, оскільки наслідки цього діяння зазначені в ч. 2 ст. 241 КК України [9, с. 58–59; 14, с. 59–60;]. Н.С. Шевченко також відносить забруднення та іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря до діяння [15, с. 44]. Т.В. Корнякова розглядає забруднення та іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря як наслідок і факт, який призвів до загрозової екологічної ситуації, небезпечної для життя, здоров'я людей чи довкілля [16, с. 120]. В.І. Антипов зазначає, що об'єктивна сторона характеризується наслідками у вигляді забруднення або іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря [17, с. 536].

При визначенні забруднення у системі ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення доцільно також відмітити, що термін «забруднення» в аналогічний спосіб застосовується у статтях 239 і 243 КК України. Науковці, які досліджували питання забруднення земель і моря, визначають дефініцію «забруднення», як: по-перше, і діяння, і суспільно небезпечні наслідки [13, с. 146; 18, с. 520]; по-друге, суспільно небезпечні наслідки [19, с. 172; 20, с. 61; 21, с. 194]; по-третє, тільки діяння [22, с. 122].

Зазначені погляди науковців на місце «забруднення» у системі ознак об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень проти довкілля є обґрунтованими і заслуговують уваги.

Як відомо, наслідками кримінального правопорушення є результати протиправної поведінки, певні негативні зміни, що відбуваються в об'єкті кримінально-правової охорони в результаті вчинення суспільно небезпечного діяння. Відповідно до ст. 241 КК України протиправною поведінкою в першу чергу є порушення спеціальних правил. Забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря є надходженням або утворенням в ньому фізичних, біологічних факторів і (або) хімічних сполук і первинним наслідком даного діяння у вигляді змінення його складу і властивостей, який в подальшому повинен спричинити основний суспільно небезпечний наслідок у вигляді створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Тобто об'єктивна сторона включає: порушення спеціальних правил – забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря – створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Суспільна небезпечність забруднення атмосферного повітря полягає в тому, що діяння у вигляді порушення спеціальних правил, яке посягає на суспільні відносини, охоронювані кримінальним законом, викликає в них певні негативні зміни, завдає шкоди об'єкту кримінально-правової охорони у вигляді змінення його складу і властивостей, створюючи небезпеку для життя, здоров'я людей, довкілля.

Різноманітність поглядів науковців на дефініцію «забруднення» пояснюється не лише науковими підходами до даного терміну, а також відсутністю єдиного підходу законодавця до способу використання даного поняття у розділі VIII Кримінального кодексу України. Адже термін «забруднення» вживається, як: по-перше, забруднення... внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку (ст. 239, 241, 243 КК України); по-друге, порушення правил охорони..., якщо це спричинило забруднення і створило небезпеку (ст. 242 КК України); по-третє, порушення порядку, правил..., якщо це спричинило... екологічне забруднення (ст. 236 КК України); по-четверте, територія, що зазнала забруднення (ст. 237 КК України); по-п'яте, стан, який пов'язаний із забрудненням (ст. 238 КК України). Застосування єдиного підходу до використання терміну «забруднення» у кримінальних правопорушеннях проти довкілля сприяло б зменшенню дискусій що його розуміння і покращило рівень кримінально-правової охорони довкілля. Схиляємося до думки, що найбільш прийнятний підхід застосовано у диспозиції ст. 242 КК України (порушення правил..., якщо це спричинило забруднення... і створило небезпеку...).

При дослідженні дискусійного питання щодо місця забруднення та інших змін природних властивостей атмосферного повітря у системі ознак об'єктивної сторони доцільно також проаналізувати судову практику щодо винесених вироків за ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря». У Єдиному державному реєстрі судових рішень доступно чотири вирокі з 2013 по 2023 роки.

У мотивувальних частинах цих вироків суди сформулювали обвинувачення наступними способами:

1) *Особа ... у порушення вимог спеціальних правил, які регулюють питання охорони атмосферного повітря, ... допустила діяльність ТОВ ..., в процесі якої в атмосферне повітря здійснювалися викиди забруднюючих речовин без отримання відповідного дозволу ..., чим спричинила забруднення атмосферного повітря, ... тим самим створивши небезпеку для життя і здоров'я людей, а також навколишнього природного середовища [23];*

2) Особа внаслідок своєї бездіяльності, порушуючи спеціальні правила, ... допустила наднормові викиди забруднюючих речовин до атмосферного повітря стаціонарними джерелами викидів ..., що забруднило атмосферне повітря шкідливими для довкілля речовинами промислового виробництва, та створило небезпеку для довкілля [24];

3) Особою без спеціального дозволу на викиди ... порушено спеціальні правила ... та допущено викиди забруднюючих речовин до атмосферного повітря стаціонарними джерелами викидів ..., що забруднило атмосферне повітря шкідливими для довкілля речовинами промислового виробництва, та створило небезпеку для довкілля [25];

4) Особа внаслідок спалювання відходів ... здійснила наднормативні викиди забруднюючих (шкідливих) речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами за відсутністю відповідного дозволу, що є порушенням статей 10 та 11 Закону України «Про охорону атмосферного повітря», чим створило небезпеку для довкілля [26].

У перших трьох виразах, чітко прослідковується, що суди розглядають забруднення атмосферного повітря як наслідок порушення спеціальних правил, що спричинило викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря. Тобто винна особа порушує спеціальні правила, в результаті чого здійснюються викиди забруднюючих речовин, які забруднюють атмосферне повітря і створюють небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Висновки. Зважаючи на вищезазначене, забруднення та інша зміна природних властивостей атмосферного повітря у системі ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України, слід відносити до діяння і до первинних суспільно небезпечних наслідків. Склад кримінального правопорушення сформульований у ст. 241 КК України таким чином, що забрудненню та іншій зміні природних властивостей атмосферного повітря обов'язково повинно передувати порушення спеціальних правил. Внаслідок порушення спеціальні правила відбувається забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва.

Об'єктивна сторона кримінально протиправного забруднення атмосферного повітря включає: порушення спеціальних правил – забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря – створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря – первинні суспільно небезпечні наслідки порушення спеціальних правил. Похідним суспільно небезпечним наслідком виступає створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Тобто у складі кримінального правопорушення, передбаченому ч. 1 ст. 241 КК України, забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря – це первинні наслідки, які є результатом порушення особою спеціальних правил. А вже потім забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря зумовлюють настання основного наслідку – створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Дане кримінальне правопорушення є закінченим з моменту створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Література:

1. Лукашевич С. Ю., Шевченко Н. С. Кримінологічний аналіз кримінальних правопорушень проти довкілля. *Вісник асоціації кримінального права України*. Харків, 2021. Вип. 1 (15). С. 242–255. URL: <http://vakr.nlu.edu.ua/article/view/231356> (дата звернення 30.09.2024).

2. Яких екологічних наслідків зазнала Україна за час війни окрім збитків від підриву Каховської ГЕС. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/yakih-ekologichnih-naslidkiv-zaznala-ukrayina-za-chas-viyuni-okrim-zbitkiv-vid-pidrivu-kahovskoyi-ges/> (дата звернення 30.09.2024).

3. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/sud_statistika/ (дата звернення 30.09.2024).

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 30.09.2024).

5. Олійничук Р. П. Кримінально-правова характеристика забруднення атмосферного повітря. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 4. С. 235–239. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/909> (дата звернення 30.09.2024).

6. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. 2013. 1040 с.

7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / під заг. ред. Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. Ч.2. Київ : ФОРУМ, 2001. 942 с.

8. Локтіонова В.В. Суспільно небезпечні наслідки у злочинах проти довкілля : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2013. 260 с.
9. Харь І. О. Кримінально-правова охорона атмосферного повітря : монографія. К.: Національна академія управління, 2011. 192 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Вид. 2-ге. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с. URL: <https://archive.org/details/velykyislovnyk/page/376/mode/2up> (дата звернення 30.09.2024).
11. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 р. № 2707-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> (дата звернення 30.09.2024).
12. Дудоров О. О., Письменський Є. О. Кримінально-правові аспекти забезпеченні права людини на якісне атмосферне повітря. *Права людини та публічне врядування в сучасних умовах* : матеріали VII Міжнародного правничого форуму, 28 травня 2024 р., м. Чернівці / уклад. І. В. Ковбас, І. І. Бабін, О. І. Ющик, І. Ж. Торончук, П. І. Крайній. Чернівці : Технодрук, 2024. С. 55–59. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/4b3c2cb9-a116-49ea-93e7-e4b9d1360962/content> (дата звернення 30.09.2024).
13. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика : практичний посібник / О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, В. М. Комарницький, М. В. Комарницький, Р. О. Мовчан. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 616 с.
14. Матвійчук В. К., Харь І. О. Забруднення атмосферного повітря: кримінальна відповідальність, досудове слідство та запобігання : монографія. К.: Національна академія управління, 2013. 272 с.
15. Шевченко Н. С. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання забрудненню атмосферного повітря : дис. ... д-ра філософії : 081. Харків, 2024. 259 с.
16. Корнякова Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 435 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0512U000049> (дата звернення 30.09.2024).
17. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного суду України на 1 грудня 2001 р. / За ред. С. С. Яценка. К. : А.С.К., 2002. 936 с.
18. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 1152 с.
19. Берднік І. В. Кримінально-правова охорона водних ресурсів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Чернівці, 2020. 454 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0521U100122> (дата звернення 30.09.2024).
20. Локтіонова В. В. Вплив дефініції «забруднення» на дію норми в злочинах проти довкілля. *Право та державне управління*. 2015. № 3. С. 60–63. URL: <http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/issue-3-2015> (дата звернення 30.09.2024).
21. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування : монографія. Харків : НікаНова, 2013. 256 с. URL: <http://univd.edu.ua/scienceissue/scientist/> (дата звернення 30.09.2024).
22. Олійник В. П. Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (ст. 243 КК України): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ. 2018. 252 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0418U003934> (дата звернення 30.09.2024).
23. Вирок Комунального районного суду міста Запоріжжя від 09 грудня 2013р. у справі №333/8701/13-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36103648> (дата звернення 30.09.2024).
24. Вирок Червонозаводського районного суду міста Харкова від 24.01.2014р. у справі № 646/5300/13-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36863224> (дата звернення 30.09.2024).
25. Вирок Збаразького районного суду Тернопільської області від 20 грудня 2016 р. у справі № 598/1714/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63568091> (дата звернення 30.09.2024).
26. Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області від 05 січня 2017р. у справі №361/7512/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63947685> (дата звернення 30.09.2024).

References:

1. Lukashevych, S. Yu., & Shevchenko, N. S. (2021). Kryminolohichniy analiz kryminalnykh pravoporushen proty dovkillia [Criminological Analysis of Criminal Offenses Against the Environment]. *Visnyk Asotsiatsii Kryminal'noho Prava Ukrainy*, (1(15)), 242–255. Retrieved from: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/231356> (Accessed: September 30, 2024) [in Ukrainian].
2. Yakykh ekolohichnykh naslidkiv zaznala Ukrayina za chas viyny okrim zbytkiv vid pidryvu Kakhov's'koi HES [What environmental consequences did Ukraine suffer during the war, in addition to the damage from the explosion of the Kakhovka hydroelectric power station?]. (n.d.). Retrieved from: <https://kse.ua/ua/about-the>

school/news/yakih-ekologichnih-naslidkiv-zaznala-ukrayina-za-chas-viyni-okrim-zbitkiv-vid-pidrivu-kahovskoyi-ges/ (Accessed: September 30, 2024) [in Ukrainian].

3. Stan zdiysnennya pravosudivykh u kryminal'nykh provadzhenniakh ta spravakh pro administratyvni pravoporushennya sudamy zahal'noi yurysdyksii [The state of the administration of justice in criminal proceedings and cases of administrative offenses by courts of general jurisdiction]. (n.d.). Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/sud_statistika/ (Accessed: September 30, 2024) [in Ukrainian].

4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

5. Oliinychuk, R. P. (2019). Kryminalno-pravova kharakterystyka zabrudnennya atmosferного povitrya [Criminal-legal characterization of air pollution]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva*, (4), 235–239 [in Ukrainian].

6. Tatsiia, V. Ia., Pshonky, V. P., Borysova, V. I., & Tiutiuhina, V. I. (Eds.). (2013). Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar: U 2-kh t. (5th ed., Vol. 2: Osoblyva chastyna) [Criminal Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary in 2 Volumes (5th ed., Vol. 2: Special Part)]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

7. Potebenko, M. O., & Honcharenko, V. H. (Eds.). (2001). Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnogo kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] (Vol. 2). Kyiv: FORUM [in Ukrainian].

8. Loktionova, V. V. (2013). Suspilno nebezpechni naslidky u zlochynakh proty dovkillia [Socially Dangerous Consequences in Crimes Against the Environment]. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

9. Khar, I. O. (2011). Kryminalno-pravova okhorona atmosferного povitrya [Criminal-legal protection of air]. Kyiv: Natsional'na akademiya upravlinnya [in Ukrainian].

10. Busel, V. T. (Red.). (2005). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [The Great Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian Language] (2nd ed.). Kyiv; Irpin': VTF "Perun". Retrieved from: <https://archive.org/details/velykyislovyk/page/376/mode/2up> (Accessed: September 30, 2024) [in Ukrainian].

11. Pro okhoronu atmosferного povitrya: Zakon Ukrainy vid 16.10.1992 r. № 2707-XII. [Protection of atmospheric air: Law of Ukraine dated 10.16.1992 № 2707-XII.] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> [in Ukrainian].

12. Dudorov, O. O., & Pysmenskyi, Ye. O. (2024). Kryminalno-pravovi aspekty zabezpechennia prava liudyny na yakisne atmosferне povitria [Criminal-Legal Aspects of Ensuring the Human Right to Clean Air]. In I. V. Kovbas, I. I. Babin, O. I. Yushchuk, I. Zh. Toronchuk, & P. I. Krainyi (Eds.), *Prava liudyny ta publichne vriaduvannia v suchasnykh umovakh* [Human Rights and Public Governance in Modern Conditions], VII International Legal Forum. Chernivtsi: Tekhnodruk. Retrieved from: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/4b3c2cb9-a116-49ea-93e7-e4b9d1360962/content> (Accessed: September 30, 2024) [in Ukrainian].

13. Dudorov, O. O., Kamenskyi, D. V., Komarnytskyi, V. M., Komarnytskyi, M. V., & Movchan, R. O. (2014). Zlochyny proty dovkillia: Kryminalno-pravova kharakterystyka: Praktychnyi posibnyk [Crimes Against the Environment: Criminal-Legal Characteristics: Practical Guide]. Luhansk: RVV LDUVS im. E. O. Didorenka [in Ukrainian].

14. Matviichuk, V. K., & Khar, I. O. (2013). Zabrudnennia atmosferного povitria: Kryminalna vidpovidalnist, dosudove slidstvo ta zapobihannia: Monohrafiia [Air Pollution: Criminal Liability, Pretrial Investigation, and Prevention: A Monograph]. Kyiv: Natsional'na Akademiia Upravlinnia [in Ukrainian].

15. Shevchenko, N. S. (2024). Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasady zapobihannya zabrudnennyu atmosferного povitrya [Criminal-legal and criminological principles of preventing air pollution] (Doctoral dissertation). Kharkiv [in Ukrainian].

16. Korniakova, T. V. (2011). Kryminolohichni zasady zapobihannia orhanamy prokuratury zlochynam proty dovkillia [Criminological Principles of Preventing Environmental Crimes by the Prosecutor's Office]. *Doctor's thesis*. Kharkiv. Retrieved from: <https://uacademic.info/ua/document/0512U000049> (Accessed: September 30, 2024) [in Ukrainian].

17. Yatsenko, S. S. (Ed.). (2002). Naukovo-praktychnyi komentar do Kryminalnogo kodeksu Ukrainy: za stanom zakonodavstva i postanov Plenumu Verkhovnogo sudu Ukrainy na 1 grudenya 2001 r. [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine: As of the legislation and resolutions of the Plenary Session of the Supreme Court of Ukraine on December 1, 2001]. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].

18. Movchan, R. O. (2020). Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny u sferi zemelnykh vidnosyn: Zakonodavstvo, teoriia ta praktyka [Criminal Liability for Crimes in the Sphere of Land Relations: Legislation, Theory, and Practice]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

19. Berdnik, I. V. (2020). Kryminalno-pravova okhorona vodnykh resursiv [Criminal-Legal Protection of Water Resources]. *Doctor's thesis*. Chernihiv. Retrieved from: <https://uacademic.info/ua/document/0521U100122> (Accessed: September 30, 2024) [in Ukrainian].

20. Loktionova, V. V. (2015). Vplyv definitsii "zabrudnennia" na diiu normy u zlochynakh proty dovkillia [Impact of the Definition of "Pollution" on the Application of the Norm in Crimes Against the Environment]. *Pravo*

ta Derzhavne Upravlinnia, (3), 60–63. Retrieved from: <http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/issue-3-2015> (Accessed: September 30, 2024) [in Ukrainian].

21. Shulha, A. M. (2013). Kryminalno-pravova okhorona zemel vid zabrudnennya abo psuvannya [Criminal-legal protection of land from pollution or degradation]. Kharkiv: NikaNova. Retrieved from: <http://univd.edu.ua/scienceissue/scientist/> (Accessed: September 30, 2024) [in Ukrainian].

22. Oliinyk, V. P. (2018). Kryminalno-pravova kharakterystyka zlochyku zabrudnennya morya (st. 243 KK Ukrainy) [Criminal-legal characterization of the crime of sea pollution (Art. 243 of the Criminal Code of Ukraine)] (Candidate's dissertation). Kyiv. Retrieved from: <https://uacademic.info/ua/document/0418U003934> (Accessed: September 30, 2024) [in Ukrainian].

23. Vyrok Komunarskoho raionnoho sudu mista Zaporizhzhia [Sentence of Komunarsky District Court of Zaporizhzhia City], No. 333/8701/13-k, December 9, 2013. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen'. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36103648> (Accessed: September 30, 2024) [in Ukrainian].

24. Vyrok Chervonozavodskoho raionnoho sudu mista Kharkova [Sentence of Chervonozavodsk District Court of Kharkiv City], No. 646/5300/13-k, January 24, 2014. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen'. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36863224> (Accessed: September 30, 2024) [in Ukrainian].

25. Vyrok Zbarazkoho raionnoho sudu Ternopilskoi oblasti [Sentence of Zbarazh District Court of Ternopil Region], No. 598/1714/16-k, December 20, 2016. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen'. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63568091> (Accessed: September 30, 2024) [in Ukrainian].

26. Vyrok Brovarskoho miskraionnoho sudu Kyivskoi oblasti [Sentence of Brovary District Court of Kyiv Region], No. 361/7512/16-k, January 5, 2017. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen'. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63947685> (Accessed: September 30, 2024) [in Ukrainian].